

I. Individuaalne religioossus – mis see on?

„Religioossus” on sotsioloogiline mõiste, mida kasutatakse eelkõige siis, kui juttu on kas rahvaste, gruppide või üksikisikute religiooni määrast. Seda võib aga kasutada ka usuliste õpetuste, tegevuste ja pühendumise eripäradest rääkimiseks. Käesolevas artiklis tuleb juttu individuaalsest religioossusest, pidades silmas peamiselt eesti kultuuriruumi.

Individuaalne religioossus on alati olemas olnud ametliku religiooni rahva seas levinud populaarsete versioonidena, mis võisid sisaldada mitteametliku usu elemente, nt luterlikul ajajärgul paganlikku või katoliiklikku päritolu rahvausu kombeid. Ristiusustamise ajast alates oli rahvausk seotud kiriklikuga, mis seda mõjutas ja kuigivõrd kontrollis ning perifeeriasse surus.

Teaduslik huvi tänapäevase individuaalse religioossuse vastu tärkas institutsioonilise religiooni kiire vähenemise perioodil, 1960. ja 1970. aastatel ning sellest ajast hakati selget vahet tegema usu individuaalse ja institutsioonilise vormi vahel. Thomas Luckmann juhtis esimesena (1963) tähelepanu asjaolule, et hoolimata viimase kahanemisest elab usk oma vilgast elu esimesel kujul edasi.¹

Kõige üldisemas mõttes võib individuaalset religioossust tänapäeval iseloomustada kui institutsioonidest vähemal, suuremal või ka täiel määral sõltumatut religioossust. Kõnekeeles tähistavad eestlased seda nähtust tihti mõistega „oma usk” – nt võidakse väita, et „ma ei käi kirikus, mul on oma usk”. Sõltumatus ilmneb eelkõige usulistest, aga ka näiteks teaduse, hariduse või meditsiini institutsioonidest. Viimaste puhul võib tekkida küsimus, mis seoses neid siinkohal üldse mõtet nimetada on? Tuleb aga juhtida tähelepanu asjaolule, et suur osa sellest, mis moodustab individuaalse religioossuse sisu, ei pärine enam ainuüksi religioosusest valdkonnast, vaid näiteks teadusest (teaduslike teooriate pinnal on arendatud teadusmütoloogjaid, ulmet), haridusest (alternatiivhariduslikud arusaamad inimese arengust) või meditsiinist (arvukad, ametlikust arstiteadusest sõltumatud teraapiaharud oma spetsiifiliste õpetuste ja praktikatega).

Kõikidel nimetatud institutsioonidel on nõrk või olematu autoriteet individuaalse religioossusega inimestele usu küsimustes ning neil puudub ka võime

¹ Uurimistööd on toetanud Eesti Haridus- ja Teadusministeerium, sihtfinantseeritav teadusteema SF0180026s11 ning Euroopa Liit läbi Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria Tippkeskus).

¹ Thomas Luckmann, *The Invisible Religion*. New York: The Macmillan Company, 1967.

kontrollida, mis toimub individuaalse religiooni vallas, ja määrata, mis on õige või mis on vale. Iseloomuliku näite võib tuua tervishoiu valdkonnast: ametliku meditsiini esindajad võivad küll sõna võtta alternatiivsete teraapiavormide vastu, ent on võimetud neid ära keelama ja kehtestama oma tõemonopoli üksikinimeste elus.

Samas ei tähenda sõltumatus eraldatust. Individuaalne religioosus võib toitu saada ka nimetatud institutsioonides kasutusel olevatest ideedest ja praktikatest, nagu juba mainitud. Selle saab kujundada samuti kristluse baasil, kuid oluline sealjuures on tähele panna, et viimne autoriteet usuküsimustes jääb sel juhul ikkagi inimesele endale otsustamaks, mida võtta või mida jätta traditsioonilisest kirikuõpetusest.

Tihti peale on kombeks arvata, et tegu on igauhe enda väljamõeldud religiooniga. Juhul, kui see nii oleks, poleks see usutav isegi mitte neile väljamõtletele. Ideed, arusaamad, praktikad, hoiakud, mida me kohtame individuaalse religioosusega inimeste juures, ei ole tavaliselt siiski välja mõeldud, vaid pärinevad ikkagi ümbritsevast sotsiaalkultuurilisest keskkonnast, mistõttu ka see on kollektiivselt jagatud, nagu institutsiooniline religioongi. Samas tuleb mees pidada, et loominguiline osa on religiooni juures esinenud ajast aega, nt uute palvetekstide, sümbolite, laulude, kommete jms kasutuselevõttus, ent see ei sünni kunagi täiesti tühjalt kohalt. Varasematega võrreldamatu, enneolematu usundi väljamõtlemist ei kohta isegi mitte uususundite puhul, tegemist on ikkagi juba olemasolevate muudetud versioonidega.

Põhiliselt saavad eestlased meie kultuuriruumis oma usu sisustamiseks mõtteid kahest suurest paradigmast: (1) kristlikust (hõlmab nii traditsioonilisi kessioone kui ka ristiusu taustaga uususundeid), mille tähtsus eestlaste juures on viimasel ajal kahaneva tendentsiga olnud (peamiselt luterliku kiriku liikmete arvu vähenemise tõttu), ning (2) uue vaimsuse ehk *New Age*'i omast, mille olulisus on mõeldunud aastakümnetel kasvanud. Uus vaimsus ise on inspireeritud teadusest (eelkõige psühholoogiast, füüsikast, bioloogist), esoteerikast ja alternatiivmeditsiini arvukatest harudest. Kindlasti tuleb märkida, et *New Age* pole uususund, vaid keskkond, milles erinevad grupid tekivad, tegutsevad ja kaovad. Lisaks neile võiks nimetada veel ida usundeid (budismi, hinduismi, taoismi), mille õpetused ja praktikad levivad peamiselt uue vaimsuse kujundatud versioonis, ning maausku. Peab arvestama ka sellega, et paljud neist, keda teaduslikust vaatevinklist määratletakse religioossetena, ennast üldse sellisena ei identifitseeri.

Sageli kasutatakse individuaalsest religioosusest rääkides vaimse turuplatsi metafoori. See võib olla nii eksitav kui ka viljakas. Eksitav selles mõttes, et jätab mulje, justkui kujuneks individuaalne religioosus tarbimise tulemusel, et inimene valib ja segab oma usu teadlikult kokku nt lõbu või põnevuse pärast. Osalusvaatluste ja intervjuude käigus pole ma sattunud inimesele, kes midagi sellist enda arust teeks (võib-olla on nad siiski kuskil olemas?). Mida siis tehakse? Eelkõige otsitakse oma probleemidele lahendust, mingit mõtestatust või püha dimensiooni elule, midagi, mis kõnetaks ja tunduks olevat tõde.

Vaimse turuplatsi metafoor on viljakas aga seetõttu, et viitab mitmekesisele religioossele olukorrale ning otsingute käigus teevad inimesed küll valikuid, nt erinevate gruppide, ideede ja praktikate vahel. Ja seetõttu kujuneb sünkretism, mis on pigem otsingute kaasnevus kui kavatsetud tegevus. Ent see võib olla ka juba ette antud juhul, kui valikud toimuvad *New Age*'i keskkonna piirides, mis iseenesest juba ongi sünkretistlik. Uue vaimuse paradigma näitab, kuidas valitud ideed ja praktikad omavahel kokku käivad, jättes ruumi ka nende erinevatele tõlgendustele.

Uus vaimsus ei varusta otsivaid inimesi mitte üksnes oma paradigmat kohase sünkretistliku ainesega, vaid ka kõikeläbiva ideega vaimsest eneseteostusest, mis ongi mõeldud isikupärase arenguteena ehk siis – individuaalne religioosus on just sellisena, nagu see ilmneb, sõnastatud, mõtestatud ja heaks kiidetud. Suurim autoriteet sellel teel on *New Age*'i õpetuse järgi igauhe isiklik kogemus (aga tegelikult on väga suur mõju ka arvukatel gurudel, meistritel, õpetajatel, tervendajatel jne) ja sellest leitav tõde. Kuigi erinevate õpetuste ja praktikate hulk on väga suur, on nende eesmärk lõppkokkuvõttes ikkagi vaimne eneseareng (tõsi küll, ka õnn, küllus, tervis jne, kõik see maiselt ihaldusväärne, mille taotlemine pole puudunud teistestki religioonidest).

Individaalse religioosuse kasvu ja institutsionaalse kahanemist viimase kahekümne aasta jooksul Eestis näitab ka statistika. Siin, nagu mujalgi Euroopas, seostub usk ja religioon argitasandil eelkõige kristlusega, mis institutsioonilise vormina esineb kirikute, koguduste liitude ja üksikkoguduste kujul. 1995. aastal pidas end mõnda kogudusse kuuluvaks 27% eestlastest², 2010. aastaks oli see arv langenud 16%-le³. Sõnaga „usklik” määratlevad end eesti keeleruumis eelkõige aktiivsed kristlased. 1995. aastal oli neid 15%⁴, 2010. aastal 6%⁵.

Samas tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et suur osa küsitletutest ei identifitseeri end ka mitteuskliku või ateistina, mis tõenäoliselt näitab säilinud religioosside huvisid ja vajadusi, mida traditsioonilised usuell vormid enam rahuldada ei suuda. Võib arvata, et neist huvidest ja vajadustest kannustatuna on kujunenud märkimisväärne hulk end otsijana määratlenud inimesi, kelle arv kasvas 25%-lt 1998. aastal⁶ 31%-ni 2010. aastal⁷.

Mõiste „otsija” võeti kasutusele 1960. aastate teisel poolel J. Loflandi ja R. Starki eeskujul, et tähistada potentsiaalseid pöördujaid, kes nägid religioonis

² „Elust, usust ja usuellust 1995” (EUU 1995), küsimus 45: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse?” Uuringu viis postiküsitlusena läbi Eesti Kirikute Nõukogu. Andmebaasid kaalus demograafilise mudeli alusel Sotsiaal- ja turu-uuringute firma OÜ Saar Poll 2010. aastal.

³ „Elust, usust ja usuellust 2010” (EUU 2010), küsimus K25: „Kas Te kuulute mõnda kogudusse või usuellukumisse?” Ankeedi koostas Eesti Kirikute Nõukogu ja uuringu viis läbi Sotsiaal- ja turu-uuringute firma OÜ Saar Poll.

⁴ EUU 1995, küsimus 40: „Sõltumata sellest, kas Te olete mõne kogudusega liitunud või mitte, kas peate end usklikuks, usu poole kalduvaks, ükskõikseks, ateismi poole kalduvaks, veendunud ateistiks?”

⁵ EUU 2010, küsimus K27 (sõnastus sama, mis EUU 1995).

⁶ „Religion and Values in Estonia”. Report of Omnibus Survey. Tallinn, EMOR, 1998.

⁷ EUU 2010, küsimus K23O: „Ma ei pea ennast usklikuks, kuid mul on suur huvi erinevate religioonide, meditatsiooni, vaimsete otsingute ja spirituaalsete tegevuste vastu.”

võimalust oma elu muuta, kuid polnud veel ühegi grupiga liitunud. Mõneti erinevalt eelnevatest kirjeldas C. Campbell 1972. aastal otsijaid kui esoteerilise valgustumise poole püüdlejaid, kes kulgevad ühest uue vaimsuse grupist teise ning kelle jaoks sellel tegevusel on tähtis osa elus.⁸ Seega märkis termin „otsijad” peamiselt nende gruppide liikmeid. Edaspidi hakati seda mõistet kasutama laiemalt, näiteks W. C. Roof iseloomustas otsijatena inimesi, kes ei soovi end usuliselt kindlalt määratleda ning väidavad enda kohta lihtsalt, et nad on „vaimsed”.⁹ Otsijateks võib seega pidada neid, kes püüavad leida oma elule usulist tähendust ja eesmärki, kasvamist ja arenemist, lahendada probleeme ning rikastada elu.

Teine mõiste, mille abil on võimalik tuvastada individuaalse religioossuse levikut, on „oma usk”, vähemalt eestlaste seas, kuna seda kasutatakse, nagu eespool mainisin, kõnekeeles ning väljendites, mis viitavad just selle kasutaja arusaamale teda iseloomustavast isikupärasest usust, mille ta vastandab traditsioonilisele ja kollektiivsele. Samas võib mõiste segadust tekitada, sest Maavalla Koja liikmed kasutavad seda maasu sünonüümina. Samuti võivad venelased mõista oma usuna õigeusku, kuna see on osa nende rahvuslikust identiteedist. 2010. aastal oli oma usu pooldajaid 41%¹⁰.

Esitatud arvud rääkisid peamiselt institutsioonilise ja individuaalse usu vahekorra, kuid väga vähe individuaalse religioossuse sisust. Üldiselt võib siingi täheldada tendentsi traditsioonilistest alternatiivsete poole ehk kristlike uskumuste vähenemist ning uute leviku kasvu, mis omavahel kombineerituna moodustavad sünkretistlikke segusid. Näiteks jumalakujutluse osas on märgata väite „jumal”¹¹ on mingi kõrgem vägi, elujõud või energia” eelistamist kristlikule arusaamale, et „Jumal on isik” juba üle kümne aasta. 2010. aasta küsitluse järgi uskus esimest 57% ja teist 21% eestlastest.¹²

Sarnane on lugu ka inimese surmajärgset saatust puudutavate kujutluste osas eestlaste seas. Usk paradiisi ja põrgusse on vähenenud. Samal ajal on reinkarnatsiooniidee kiirelt kasvanud. 1998. aastal uskus sellesse 24%¹³, 2000. aastal 28%¹⁴ ning 2010. aastal 37% küsitletutest¹⁵.

Kui pidada silmas institutsioonilise religiooni (organiseeritud kristluse) olukorda, võib esitatud arvude varal nõustuda rahvusvaheliselt levinud aru-

⁸ Terence J. Lovat, Kellie Anne Morrison, „Disaffiliation and Affiliation”. – *Joining and Leaving Religion: research perspectives*, Gracewing, 2000; M. Warburg, „Seeking the Seekers in the Sociology of Religion”. – *Social Compass* 48:1, 2001.

⁹ Margit Warburg, „Seeking the Seekers in the Sociology of Religion”. – *Social Compass* 2001, 48:1.

¹⁰ EUU 2010, küsimus K23 väide Q: „Ma ei poolda ühtegi religiooni ega kirikut, mul on oma usk.”

¹¹ Artiklis kasutatakse sõna „jumal” kahes kirjaipildis – nii väikese, kui suure algustähga. Väike algustäht on kasutusel, kui juttu on jumalakujutlusest või väljendatakse usku jumalasse kui väesse. Suurt algustähte kasutatakse siis, kui tegemist on inimeste usuga isikulisse Jumalasse.

¹² EUU 2010, küsimus K23 väide E: „On olemas isikuline Jumal” ja väide G: „On olemas mingi kõrgem vägi, elujõud või energia, mis mõjutab inimesi ja kõike maailmas toimuvat.”

¹³ „Religion and Values in Estonia”. Report of Omnibus Survey. Tallinn, EMOR, 1998.

¹⁴ European Values Study 1999–2000 (EVS 1999–2000), küsimus V121: „Kas Te usute reinkarnatsiooni, st et Te sünnite uuesti maailma?”

¹⁵ EUU 2010, küsimus K23 väide K: „On tõenäoline, et inimese hing sünnib peale surma siia maailma uuesti kellegi teisena (reinkarnatsioon).”

saamaga, et eestlased on Euroopas üks kõige madalama religioossuse määraga rahvas (koos tšehhidega),¹⁶ mis muide on jõudnud juba üsna kindlalt juurduda eestlaste eneseteadvusesse. Ent kui panna tähele ka individuaalse religioossuse levikut iseloomustavaid arve, siis seda enam nii kindlalt väita ei saa. Hinnang sõltub sellest, millised kategooriad võtta religioossuse mõõtmise aluseks¹⁷ ning kas uusi ilminguid, ideid ja praktikaid üldse religioossena nähakse või näha tahetakse.¹⁸

2. Individuaalse religioossuse tüübid

Individuaalse religioossuse erinevad tüübid olid esindatud elulugude kogus, mille põhjal ma kirjutasin uurimuse „Kristlusest oma usuni”.¹⁹ Kristlaste elulugudes märkasid mitmeid tendentse, mis töötasid individuaalse religioossuse kujunemise suunas, nagu näiteks traditsioonilise kristliku narratiivi hajumist ja spetsiifiliste kristlike mõistete (patt, lunastus, süü, karistus, Jumala tahe ja selle täitmine) hääbumist noorema põlvkonna juures võrreldes vanema põlvkonnaga. Lisaks kadus Jumal kui isik nende elulugudest. Jumalale hakati viitama umbisikuliselt – õigluse printsiibi, nt „heateod saavad tasuta ja pahateod karistatud”, või siis ettemääratuse printsiibi, nt „ju siis nii pidi minema”, vms moel. Samas ei tähendanud see kohe usu kadu Piibli Jumalasse, esialgu vaid muutust keelepruugis. Pühakirja hakati tõlgendama individuaalselt põhimõttel, et õige on see, mis tundub õige, minnes mööda traditsioonist ja institutsioonilistest autoriteetidest. Lisaks ilmus nende elulugudes uskumusi ja praktikaid ida usunditest ja muidugi uuest vaimsusest. Leidus ka neid kristlasi, kes olid jäänud kirikust täiesti eemale. Kõik kirjeldatud tendentsid ei pruukinud esineda koos ühe inimese biograafias. Elulugude kogu sisaldas küllaldaselt ka individuaalse religioossuse näiteid, mis olid kristlusest väga vähe või üldse mitte mõjutatud. Enamasti struktureeris neid elulugusid – kuid siiski mitte kõiki – uue vaimsuse müüt ning täitsid arvukad uskumused sealtamast.

Lisaks religioossetele elulugudele on minu käsutuses veel teinegi allikas, mille abil saab valgust heita individuaalse religioossuse eri tüüpidele. Need on religioonisotsioloogia kursusest osa võtnud tudengite kogutud välitööd aastatest 2002–2010. Üliõpilaste ülesandeks oli küsitleda üht religioosse ühenduse liiget või religioosse maailmavaate esindajat ning üht inimest, kes ei kuulu ühessegi usulisse organisatsiooni ning keda ei saa pidada mõne religioosse maailmavaate esindajaks. Kummalegi tuli esitada küsimused: mida sulle tähendab usk ja millesse sa usud? Välitööd oli kokku 307. Peamiselt sisaldab see kogu ühest küljest kristlike koguduste aktiivsete liikmete ja teisest küljest ateistide arusa-

¹⁶ Eestlaste ja teiste eurooplaste religioossuse võrdlemiseks vt käesolevas kogumikus Eva-Liisa Jaanuse ja Marge Unti artiklit „Eestimaalaste religioossus Euroopa taustal”.

¹⁷ Vt käesolevas kogumikus Andrus Saar lk 56.

¹⁸ Vt käesolevas kogumikus Ringo Ringvee lk 271–272 ja lk 275.

¹⁹ Lea Altnurme, *Kristlusest oma usuni*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.

mu usust. Nii usklikud kui ateistid – nagu küsitlused näitavad – on mõlemad vähemused ning ei paku käesoleva artikli seisukohast huvi. Lähemalt tasub aga uurida 76 inimese arusaamu, kuna need annavad tunnistust individuaalsest religioossusest. Nende seas oli 18–76-aastaseid (57% noori vanuses 18–29), kesk- ja kõrgharidusega, linnas ja maal elavaid inimesi, naisi (62%) ning mehi.

Enne analüüsi ja tulemuste juurde siirdumist peaks üle kordama kvalitatiivse uurimisviisi mõned põhimõtted, mis seni pole veel üldise teadmisenähtena levinud, nagu minu kogemused on näidanud, ning nende juures peatudes püüan vältida tarbetuid etteheiteid. Esiteks, tuleb meeles pidada, et valimi suurusel pole tähtsust, oluline on selle küllastatus ehk asjaolu, et edasise küsitluse käigus enam sisuliselt uut informatsiooni ei lisandu. Teiseks, saadud tulemused räägivad midagi nähtuste eksisteerimise, kuid mitte nende leviku ulatuse kohta, nt saame kvalitatiivse uurimusega teada, milliseid teispoosuskujutlusi üleüldse esineb, kuid ei saa teada, millised neist on enam ja millised vähem levinud. Muidugi võib ka kombineerida kvalitatiivset ja kvantitatiivset meetodit.

Andmete analüüsiks kasutasin sisuanalüüsi meetodit. Terviklikku mõtet kandvad lauseosad abstraherisin parafraaseerimise abil ja moodustasin neist kategooriad. Jälgisin, millistel kategooriatel on kaldumus koos esineda. Nõnda moodustus individuaalse religioossuse kolm tüüpi (lisaks ateistidele, traditsioonilise kristluse kandjatele ning vähestele muude maailmausundite esindajatele, kellest juttu ei tule). Siinkohal tasub meenutada, et igasugused teaduslikult konstrueeritud tüübid ja ka muud mudelid, skeemid jne ei eksisteeri elus puhtal kujul, vaid on üksnes mõistmise, eristamise, seletuse, tendentside väljatoomise jms abivahendid. Ka järgnevate tüüpide piirid on oma elulistes olukordades voolavad, kuid tekstides pidevalt kordunud mustrid võimaldasid neid üksteisest siiski eristada. Kõik need tüübid esindavad individuaalset sünkretistlikku religioossust.

Esimene tüüp: kristliku keele dominandiga sünkretism. Usk tähendas neile – nii nagu ka kõigile teistele tüüpidele – üldiselt usaldust, lootust, veendumust ja kindelolemist milleski. Peamiselt usuti Jumalasse, kuid erinevalt traditsioonilist kristlust kandvatest inimestest ka iseendasse ja saatusesse ettemääratuse tähenduses. Teisisõnu, midagi siin elus ei juhtu niisama juhuslikult. Usu tähendust ja omaenda usku kirjeldades kasutasid nad küll kristlikku sõnavara, ent see oli segatud uue vaimsuse uskumustega, nagu reinkarnatsioon, monistlik jumalakujutus (põhimõtte: kõik on üks), UFO-d jms. Kohtas jälgi ka esoteerilistest õpetustest. Siinkohal tuleb üle korrata, et ida usunditest pärit ideed, nagu nt reinkarnatsoonioõpetus, on lääne kultuuriruumis levinud peamiselt New Age'i versioonis, seda võib tähele panna isegi budismi siirdunute juures, mistõttu ümbersünnioõpetuse paigutamine uue vaimsuse alla pole siinkohal eksitus, vaid teadlik tegevus.

Kui esimest tüüpi esindavate inimeste käest küsiti, kuidas nad mõistavad usutunnistust (seda tuli teha kristlaste puhul), siis ega see olnudki täiel määral

arusaadav või usutav (eriti mis puudutab surnute ülestõusmist). Usutunnistuse seletamisel rakendati individuaalseid, st mitte traditsioonilisi mõttekäike. Kuigi nad enamasti kuulusid kogudusse, väljendas osa neist teatud distantsi kiriku suhtes, näiteks arvas, et uskuda tuleb esmajoones ikka Jumalasse, mitte kirikusse. Järgnevas näites toodud mehed olid mõlemad luteri koguduse liikmed:

Mina usun eelkõige, et inimesel on hing ja ka sellesse, et maailmas on kõigel mingi põhjus ning sündmuste ahel kulgeb mingi kindla eesmärgi nimel. Usun, et nii suurt ja vägevat maailma ning kogu universumit peab siiski miski kontrollima. Olen pidev otsija, aga hetkel on minu tee ja minu usk seotud ristiusu Jumalaga (mees, 21). Usun maailmavaimu, mida-keda võib nimetada ka Jumalaks. Minu jaoks ei eksisteeri monoteismi-polüteismi konflikti. Samuti mitte immanentse-transsendentse Jumala konflikti. Usun hinge surematusesse. Kas see toimib lõputu ümberkehastumise ahelana või ühekordse kehastumise järgselt taas osakssaamisena kõiksusest ja maailmast – seda täpselt ei tea (mees, 27).

Teine tüüp: dominantse religioosse keeleta sünkretism. Kuigi selles tüübis väljendati ka usku jumalasse (eelistades võimalikult ebamäärast sõnastust), puudus neil täiesti kristlik keel, samuti ei olnud nad koguduse liikmed (mõne erandiga). Kõige valdavam oli usk endasse, oma võimetusse, ise hakkama saamisenesse. Aga usuti ka õigluse printsiibi toimimisse, ettemääratusse või saatusesse, üleloomulikesse jõududesse, hinge olemasolusse, teistsuusesse, loodusesse, elu pühadusse, armastusse, kaitseinglitesse ja esivanemate kaitseesse. Pikalt võeti sõna teemal, et elu pole juhuslik, ikkagi on keegi või miski, mis inimesi juhib, eluolukordi korraldab. Ja arvati, vaatamata samaaegsele saatuseusule, et inimene saab moraalse käitumise ja heade tegudega oma elukäiku positiivses suunas mõjutada. Vahel võeti positsioon vastandumise kaudu, ning enamasti vastanduti kirikule (selle võimule, õpetusele), aga ka religioonile üldisemalt ja leiti, et usk on nõrkadele (silmas peeti enamasti kristlust ning ennast sealjuures religioosseks ei peetud, kuigi väljendati usku millesse kõigesse). Ja muidugi iseloomustasid seda tüüpi aeg-ajalt ilmnunud uued religioossed ideed, peamiselt jällegi *New Age*'i varasalvest (reinkarnatsioon, karma, energjaväljad, horoskoobid, *feng shui*, parapsühholoogia, tulnukad), nt väitis üks 56-aastane mees, et suurem osa maailmas valitsevate uskude tarkustest pärineb tegelikult kunagi Siinai mäele laskunud kosmosekülastelt jms. Paar näidet selle tüübi iseloomustamiseks:

Ma usun sellesse, et on olemas mingi kõrgem jõud, mis meid juhib ja kaitseb, aga see ei ole mingi Jumal üleval pilve peal. Ma ei usu, et keegi juhib meid otseselt. Ma usun näiteks, et minu [nüüdseks surnud] isa kaitseb mind. Ma olin ainuke laps ja isa

lemmik. Ja kui autoga sõites ükskord juhitavuse kaotasin – tegin pirueti –, siis ühtegi autot ei tulnud sel hetkel. Kui seisma jäin, siis hakkasid autod jälle sõitma. Ma arvan, et mu isa kaitses mind. Aga ma ei ütle, et ma olen usklik. Muidu ma ei oska öelda. Mul on näiteks kodus koduvaim. Üle 17 aasta juba. Ja ma tean, et ta on olemas ja ma olen aeg-ajalt teda näinud. Ja ma usun sellesse (mees, 48). Ma usun spirituaalsusesse ja vaimudesse ning arvan, et igal inimesel on hing, mis rändab mingi aeg pärast surma ning sünnib uuesti järgmisesse ellu. Seega ma usun, et on olemas elu pärast surma. Jumalasse ja Jeesusesse kui messiasse ma ei usu ning minu meelest on imestamapanev, kui suure innustusega nii paljud inimesed usuvad kedagi, keda ilmselt pole olemaski olnud (naine, 19).

Täienduseks võiks tuua mõned arvud juba mitmel korral viidatud 2010. aasta küsitlustest. Üksnes iseendasse ja oma võimetusse uskus 66% eestlastest²⁰, 43% nõustus väitega, et inimese elusaatus on üldiselt ette määratud²¹ ning tal endal on sellele vähe mõju, ja 88% eestlastest oli seisukohal, et kõik hea ja halb, mida inimene teeb, tuleb talle elu jooksul tagasi.²² Siinkohal pole vist üleliigne meenutada ka jumalasse kui väesse uskujate arvu, mis eestlaste seas oli 57%²³. Ilmneb, et dominantse religioosse keeleta sünkretismi tüübis esindatud uskumused on vägagi laialt levinud.

200

Kolmas tüüp: uue vaimsuse keele dominandiga sünkretism. Kahest eelmisest tüübist eristab neid vaimse enesearengu teema ja spetsiifiliste mõistete, nagu tšakra, mandala, eelmised elud, reinkarnatsioon, meditatsioon, energia, karma jne sage ja enesekindel kasutamine, kuigi need mõisted võisid ette tulla ka kahe eelneva rühma juures. Näib, et nad on uue vaimsuse aktivistid, kes loevad vastavat kirjandust ja on tegelnud kuigivõrd praktikatega. Usutakse kõrgemasse teadvusesse või jõusse, iseendasse, oma kogemustesse, enesetervendamisse, vaimsesse arengusse ja kõikvõimalikesse energiatesse. Toon ühe näite:

Ma usun algpõhjusesse ehk siis jumalasse ehk ülimesse teadvusesse ehk taosse. Ma tean, et minu, nagu kõigi teistegi olendite ja loodusobjektide hinged, on temast väljunud ja et iseenda

²⁰ „Jus vaimsus 2010” (UV 2010), küsimus K8 väide A: „Ma usun üksnes iseendasse ja oma võimetusse.” Uuringu koostas Lea Altnurme ja viis läbi Sotsiaal- ja turu-uuringute firma OÜ Saar Poll. Uuringu teostamist toetas Euroopa Liit läbi Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria tippkeskus).

²¹ EUU 2010, küsimus K23 väide U: „Inimese elusaatus on üldiselt ette määratud ning tal endal on sellele vähe mõju.”

²² EUU 2010, küsimus K23 väide A: „Kõik hea ja halb, mida inimene teeb, tuleb talle elu jooksul tagasi.”

²³ EUU 2010, küsimus K23 väide G: „On olemas mingi kõrgem vägi, elujõud või energia, mis mõjutab inimesi ja kõike maailmas toimuvat.”

südamekeskuse ehk meele keskuse kaudu on võimalik temaga kontakti leida ja hoida, kui südamekeskus on piisavalt puhastunud. Usun, et teadliku kontakti saavutamine on kõigil võimalik. Seda, kuidas seda teostada, on õpetanud ja õpetavad kõik jumalikud kehastused. Ma tean-usun, et igal inimesel on oma mandala ja muutes selle keskosa ehk siis objekti ennast, millest see lähtub, muutub mandala joonis ehk siis saatus (naine, 40).

2010. aasta küsitlusega uuriti uue vaimsuse levikut Eestis eraldi.²⁴ Selle põhiliseks, paradigmat kujundavaks ideeks on vaimne eneseareng, nagu juba mainitud. Selgus, et 31% eestlastest uskus vaimsesse enesearengusse selles mõttes, et teadlike enesesisenduste ja vaimsete praktikate abil on võimalik muuta iseennast, oma elu ja maailma enda ümber.²⁵ Neist 41% oli lugenud ka populaarsemat *New Age*'i kirjandust ning 23% oli osa võtnud mõnest levinumast praktikast, nagu nt jooga, meditatsioon, reiki, vabastav hingamine.²⁶ Kolmandikul neist oli ka keegi lähedane või sõber, kes tegeles vaimse enesearenguga.²⁷

Kirjeldatud individuaalse religioossuse tüüpide puhul võib tähele panna tendentsi, mis ilmnes juba religioossete elulugude juures ning mida võib lühidalt kokku võtta järgmiselt: uue vaimsuse paradigma ilmumine ja selle järjest suurenev, üksikisikute religioossust kujundav ja teisendav (kristlaste juures) mõju. Kristlaste elulugude puhul ilmnes see näiteks omaenese kogemuse autoriteedi eelistamises kiriku ja traditsiooni autoriteedile ja usu eesmärgi nägemises vaimses eneseteostuses, nagu see on tavaks *New Age*'is. Uue vaimsuse ideede mõju võis nende juures märgata veel ebatavaliste, imeliste kogemuste edasiandmisel, surma- ja surmajärgse eksistentsi küsimustes (märksõnadeks reinkarnatsioon, surmalähedased kogemused), kurjuse ja kannatuse temaatikas ning oma isiksusliku tüübi (näiiv)psühholoogilisel ülesehitamisel, milleks kasutati nt astroloogiat. Järelikult on neil juhtudel jäänud kristlikult mõtestamata tühik või pole esitatud seletused olnud veenvad või soovitatke midagi veel lisaks. Sellisel moel oma usku täiendanud kristlased ise tõid välja vajaduse ristiusu õpetust rikastavate ideede ja seletusvõimaluste järele ning väärtustasid oma sünkretismi avarama ja sallivamana kui traditsioonilist usku.²⁸ Põhimõtteliselt võis neidsamu suundumusi kohata ka kristliku keele dominandiga sünkretistide juures välitööde kogus.

²⁴ Vaata joonealust märkust nr 20.

²⁵ UV 2010, küsimus K8 väide D: „Ma usun vaimsesse enesearengusse selles mõttes, et teadlike enesesisenduste ja vaimsete praktikate abil on võimalik muuta iseennast, oma elu ja maailma enda ümber.”

²⁶ UV 2010, küsimus K1: „Milliseid neist autoritest, raamatutest ja filmiõhtutest te olete lugenud/ külastanud?” ja K3: „Kas te olete mõnes sellises vaimset enesearengut toetavas tegevuses ise osalenud?”

²⁷ UV 2010, küsimus K9: „Kas keegi teie lähedastest, sõpradest või pereliikmetest tegeleb aktiivselt vaimse enesearenguga?”

²⁸ Vt Lea Altnurme, *Kristlusest oma usuni*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.

Teise tüübi, dominantse religioosse keeleta sünkretismi puhul tuleb esma-joones tähele panna, et esinevad mingid väga üldised uskumused: keegi on olemas, kes meie elu juhib, miski määrab meie saatuse, elu on üldjoontes ette määratud, toimib kosmilise korra ja õigluse printsiip. Need uskumused polnud sõnastatud äratuntavalt ei kristlikus ega uue vaimsuse keeles, need ei viidanud üldse mingile konkreetsele religioossele maailmavaatele, kuid oma struktuurilt on tegemist teistliku mudeliga, mis Eesti kultuuri konteksti arvestades pärineb kristlusest. Samas võivad neid uskumusi toetada peaaegu kõik Eestis leiduvad usulised õpetused. Erand on ainult usk iseendasse, mida samuti pidevalt esile toodi ja mille laialdase leviku võib julgelt kirjutada teaduse- ja progressi arvele. Selle sakraliseeritud variandi võib kohata üksnes uues vaimsuses. Ka kõik muud lisanduvad ideed olid pärit *New Age*'ist.

Kolmanda tüübi, uue vaimsuse keele dominandiga sünkretismi puhul oli tegemist juba puhtal kujul vastava religioosusega, mida iseloomustas *New Age*'i enda sünkretistlik loomus ning variatsioonid sõltusid valikutest, mida inimesed olid teinud selle raamides.

Kokkuvõtteks võib niisiis öelda, et individuaalne religioosus koondub üldjoontes kolme äsja tutvustatud tüüpi, millest uus vaimus kahte mõjutab ning ühte esindab. Olen Eestis kohanud ka kristluse-budismi ja kristluse-*Hare Krišna* segu, võimalik on ka islami ja ristiusu segu ning tõenäoliselt muidki variante, kuid need on nii harvad, et mingeid kindlaid tüüpe ei moodusta.

3. Usu usutavaks tegemine

Võib julgelt väita, et kristlike vaimulikega on olnud vähemalt mingi kontakt suuremal osal elanikkonnast kas lähedaste matuste, ristimise või laulatuse tõttu. Eestlastest suhtub kristlusesse sõbralikult 47% ning 44% on ristitud.²⁹ Usu- või kirikuorganisatsioonide tööst võtab osa vaid 12%.³⁰ Vähemalt kord kuus võtab jumalateenistusest osa 5% eestlastest ja 34% neist käib kirikus mõned korrad aastas.³¹ Kuid ootamatult suur on nende arv, kes sooviksid vahel minna kirikusse siis, kui seal jumalateenistust parasjagu ei toimu – neid oli koguni 46%.³² See on väga tähelepanuväärne arv, mis näitab, et kirik kui püha ruum on väärtuslik ka ilma verbaalse kristliku sõnumita. Soov külastada kirikut väljaspool jumalateenistust ilmneb tugevamalt individuaalse religioosusega inimeste juures, seda väljendas 51% oma usuga ja 65% otsijatest eestlastest.³³ Kirjeldatud nähtust

²⁹ EEU 2010, küsimus K61: „Kuidas Te suhtute kristlusesse?” ja küsimus K30: „Kas Te olete ristitud?”

³⁰ EEU 2010, küsimus K2: „Järgnevalt loen Teile ette ühiskondlikke organisatsioone ja ühiskondlikke tegevusi. Milline on Teie osalus nendes? Me ei mõtle professionaalset, ametialast, vaid ühiskondlikku tegevust.”

³¹ EEU 2010, küsimus K35: „Kui sageli Te võtate osa jumalateenistusest?”

³² EEU 2010, küsimus K42 väide F: „Sooviksin vahel minna kirikusse ka siis, kui jumalateenistust parasjagu ei toimu.”

³³ EEU 2010, küsimus K23Q: „Ma ei poolda ühtegi religiooni ega kirikut, mul on oma usk.”

panin tähele juba aastaid tagasi, nende jaoks on kirik müstilise tähendusega ja jõuga paik, mille nad täitsid oma religioosse mõtestatusega.

Millistel põhjustel ei käidud jumalateenistustel 2010. aastal? Kui jätta kõrvale sellised vastused nagu „pole aega” ja „keeruline kohale jõuda”, mille puhul võiks arvata, et tulla ju tahetakse, kuid miski takistab, siis ülejäänud vastused näitavad kirikust võõrdumist – jumalateenistus ei puuduta neid, sest nad pole usklikud või tunnevad end seal lihtsalt halvasti. Põhjusteks on näiteks ebamugavustunne liiga erinevate inimeste seas viibimisest; võõras muusika; jutlus, millest on raske aru saada, või oodatud elamuse vajakajäämine. Ühesõnaga mõistmist – mis on jumalateenistus ja selle eesmärk – ei teki. Otseselt individualiseerumisele (mitte üksnes religioossele) viitavad aga juba järgmised põhjused: „ma ei vaja vahendajat enda ja jumala vahele”, „ma ei soovi ennast siduda ühegi organisatsiooniga, sh kirikuga” ning „kardan kaotada oma mõttevadust, isiklikke veendumusi”.³⁴

Siinkohal toon näite võõrdumisest, mille leidsin eespool viidatud välitöid lugedes ja mis sobib kirjelduse all oleva tendentsi illustreerimiseks. Räägitud on see loogu 2009. aastal ning mulle tundub, et see on üsna tüüpiline:

Mu esimesed kokkupuuted usuga olid varases lapsepõlves. Minu vanaema oli selline vanematele inimestele omaselt usklik inimene, käis regulaarselt kirikus ja palvetas ja uskus, et Jumal karistab. Näiteks uskus ta, et vanaisa suri sellepärast, et ei austanud Jumalat ning läks aiatööd tegema Suurel Reedel, mis peaks kõige püham päev olema, kus rohi ei kasva ja lind ei laula. Seega tema kartis Jumalat ning leidis, et ka mina peaksin väga varakult tundma õppima palvetamist ja Jumala õpetust. Mind ristiti juba kolme-aastaselt, nii et sellest sündmusest ma suurt ei mäleta. Aga esimene raamat, mida ma mäletan, mille vanaema mulle andis, oli „Väike katekismus” ning ta käskis mul sealt selgeks õppida Meie Isa palve ja 10 käsku. Tegelikult „käskima” on siinkohal vale sõna, sest ma ei teinud seda üldse vastumeelselt. Vanaema oskas mulle ilusti põhjendada, miks seda vaja on, nii et õppisin need selgeks hea meelega. Lapsepõlves uskusin sellesse vanaema õpetatud Jumalasse, iga õhtu ei palvetanud päris, aga kui mingi mure oli või järgmine päev tundus raske tulevat, siis pöördusin Jumala poole pigem ikka mure kui rõõmuga. Täna on asi üsna sarnane. Ma küll ei usu sellesse vanaema poolt loodud karistavasse Jumalasse, küll aga pöördun Jumala poole pigem siis, kui on mure, probleem või küsimus, millele ei leia vastust. Kuigi ma endiselt usun Jumalasse ja suhtlen temaga, siis see suhtlemine on jäänud harvemaks. Ma

³⁴ EEU 2010, küsimus K36: „Mis on peamised põhjused, miks Te ei käi (sagedamini) jumalateenistustel? Palun öelge kuni kolm olulisemat põhjust tähtsuse järjekorras.” Jumalateenistustel osalemise/mitteoalemise põhjuste kohta vt käesolevas kogumikus Liina Kilemiti ja Anu Renteli artikkel „Eestimaalaste ootused kirikule”.

ei loe ka piiblit aktiivselt ning kirikus käin ainult jõulude ajal ja reisil, kui tahan näha mõnd uhket hoonet. Ma arvan, et mul on Jumalaga oma isiklik suhe, mistõttu mulle jääb võõraks kirikus räägitu, ma ei suuda suhestuda sellega, mistõttu ma ei kujuta ka ette, et ma peaks kuhugi kogudusse astuma. Ma arvan, et mulle pole vaja teisi inimesi, et suhelda oma Jumalaga (naine, 24).

Seega tuleb tõdeda, et kuigi kokkupuude kirikuga on paljudel, siis tegelikult on aktiivsed vähesed. Milles asi? Kirikust võõrdumise probleemi põhjuseid on Euroopas arutatud pikalt, eriti mis puudutab kristliku sõnumi edasiandmise nüüdisajastamist. Miks pole see sõnum mõistetav, ei kõneta? Asi pole ainult sisuliselt arusaamatuks muutunud sõnades, nagu patt, lunastus, ohver, pühitsus, õnnistus, ülestõusmine, sakrament jms, vaid palju hõlmavamates, üldisemates kontseptsioonides, hoiakutes, mõtteskeemides jms inimese, maailma ja kõige olemasoleva mõtte kohta. Näiteks võib patuse, lunastust vajava inimese kontseptsioon osutuda mõistetamatuks kultuuris, kus valdavalt usutakse, et inimlaps sünnib armastava olendina, kurjus ja vägivaldne käitumine tuleneb teda valesti kohelnud sotsiaalsest keskkonnast. Traditsiooniline kristlik õpetus võib paljudele tunduda ja tundubki (kui esitatud arve uskuda) arusaamatu, sageli suisa ärritav. Kirik, mis räägib kohustuse, allumise, kuulekuse terminites – „sina pead” ja „sina ei tohi” – kuulutab armastust koos manitsuste ja ähvardustega, nagu despootlik lapsevanem või abikaasa, paneb kuulaja tundma, et teda koheldakse eestkostevalusena, kes ise pole täiel määral võimeline oma elu mõistma ja selle eest vastutama. Seega, võõrastus sünnib mitmel – keelekasutuse, ideede, hoiakute, suhtumiste jne – tasandil. Sellises olukorras ei aita palju ka see, kui lihtviisiliselt õpetada selgeks kristlikud põhitõed ja praktikad (ilma neid tänapäeva kultuurikonteksti tõlkimata), sest sellega ei pruugi kaasneda sisulist mõistmist või nende sidumist argipäevaga. Need jäävad kuidagi muust elust eraldiseisvaks eriti siis, kui õpetust saavad täiesti usuvaba taustaga inimesed. Või tekitavad neis koguni tunnetusliku ebakõla, sest sekulaarses keskkonnas kasvanud ja koolis teaduslik-materialistliku maailmavaate vaimus hariduse saanud ning mõtlema õppinud inimestel ei haaku kristlik õpetus iseenesest tema seniste arusaamadega elust ja maailmast. Religioosne vaade, mis on väga erinev ümbritsevast kultuurikeskkonnast, ei tundu usutav.

Inimelu religioosse mõtestuse vajadus aga püsib visalt, mis nähtub kas või individuaalse religioossuse olemasolus endas, sest eksistentsiaalsed küsimused – „kust me tuleme? kuhu me läheme? mis on elu mõte? miks me kannatame ja sureme?” – jäävad ning mõistuspäraselt pole neid seni lahendada suudetud.³⁵

Järgnevalt tulebki vaatluse alla see, millisel moel loovad individuaalse religioossusega inimesed teiste endasugustega suheldes usutavat usku, vältides

³⁵ William H. Swatos, Kevin J. Christiano, „Secularization Theory: The Course of a Concept”. – *Sociology of Religion* 1999, 60:3.

sealjuures tunnetuslikku ebakõla – psühholoogilist seisundit, mis võib väljenduda pettumuses, ärrituses, ebamugavustundes ja muus sellises, mis tekib vastuoluliste ideede, uskumuste samaaegse esinemise korral või uskumuste ja kogemuste vahelises konfliktis.

Individaalse religioossuse puhul, aga veelgi enam uue vaimsuse puhul, on seda võrreldud sodipotiga, kuhu meelevaldselt midagi sisse visatakse. See on väga eksitav metafoor. See asi ei käi nii. Vanade traditsioonide terviklikku omaksvõttu takistab asjaolu, et nad tunduvad küll tükati õiged, kuid mitte enam tervikuna tänapäeva teaduslike teadmiste valguses vastuvõetavad ning inimesed asuvad neid n-ö parandama, õigeks tegema vastavalt oma arusaamadele inimesest, elust, maailmast ja kõige olemasoleva saatusest. See muidugi ei soodusta traditsioonide püsimist.

Esimese võimalusena usutavuse lisamiseks oma usule arendatakse keelt, mille abil religioossed arusaamad ja maailmaseletused püütakse kohandada sobivaiks juba olemasolevatega, nendega, mis on saadud hariduse käigus. Inimesed püüavad uute religioossete ja õpitud sekulaarsete vaadete kooskõllalisuse poole, siit tuleneb ka teadus-, haridus- ja meditsiinialase keele kasutamine oma religioossuse väljendamisel. Näide, kuidas reinkarnatsioonidee on ühendatud füüsikaalaste terminitega:

Usun energiaväljade mõjusse inimestele. Kõigel, mida inimene kogeb, on füüsikalised, keemilised ja bioloogilised alused, ent ometi ei arva ma, et kui inimkeha lõpetab töötamise, on see päriselt lõpp. Kaldun uskuma, et see energia, mis on alles veel tervetes rakkudes, läheb mingil moel kehast välja. Seega toimib energia jäävuse seadus. See energia sisaldab mingisugust infot inimese olemuse kohta. Elu jooksul salvestatakse mingil viisil inimese kehasse tema kogemused ja need võetakse selle energiaga kaasa. Mulle meeldib mõelda, et inimese surnud kehast välja läinud energia saab maailmas rännata (naine, 19).

Sellist keekekasutust leidis kõigi eespool kirjeldatud individaalse religioossuse tüüpide juures, kuid uue vaimsuse paradigma mõjuväljas olevate isikute puhul muidugi tunduvalt rohkem, sest evolutsiooni, progressi terminid on väga sügaval uue vaimsuse enesemõistmises. Lisaks kasutatakse sageli õppimise metafoori: elu kui õppetükk, kannatus kui õppetükk, inimene iseendale kui õppetükk, teised inimesed pidevalt õppetükke pakkumas. Uue vaimsuse puhul, kus religiooni silti ei kasutata, ei saa inimesed enamasti üldse aru, et tegemist on religiooniga, mistõttu see levib tõketeta. Kasutades teadus- ja haridusalast sõnavara, ei väljenda inimesed enda meelest mitte usku, vaid asju nii, nagu need on. Sel moel seab religioon end tasapisi uuesti sisse teistes eluvaldkondades.

Teadus- ja haridusalast sõnavara kasutades on võimalik ühilduda paremini peavoolu ratsionalistliku maailmavaatega, mille domineerimine on märgatav

eriti meedias. See selgitab ka Toomas Pauli fenomeni. Kuigi tegemist on kristliku vaimulikuga, on tema kirjutised üldjuhul heatahtliku vastuvõtu osaliseks saanud, sest ta kasutab tihti loodusteaduslikku sõnavara religioosete teemade ja seisukohtade arendamisel, samas kui läbivalt kristlikus keeles esitatu puhul tõuseb kära, vähemalt kommentaarides. Märgatav osa ühiskonnast on kristluse suhtes valvel ja ilmutab sõjakat sekularismi juhul, kui arvab asjas nägevat kiriku võimuambitsioone (lokkava fantaasia korral koguni katseid ühiskond üle võtta) või kristlikku misjonit.

Teiseks saab usk usutavaks sellisel viisil, et religioossed ideed kohandatakse sobivate, kõnekate metafooride abil tänapäeva teaduslike arusaamadega maailmast.³⁶ On väga oluline, milliseid metafoore kasutatakse. Tõmmates ühendusjooni teadusliku ja religioosse maailmavaate vahele, sõltub sellest religioosete ideede usutavus eriti nende jaoks, kellel pole religiooset kodust tausta. Järgnevas näites, mis on pärit eespool viidatud välitööde kogust, kasutab jutustaja tervendamist kui metafoori, et seletada seda, kuidas ta mõistab religiooni:

Religioon on justkui platseebo või millelegi toetumise vahend. Hippokrates vanasti soovitas toetuda arstile, enda ravijale, usaldada teda. Usk või religioon pakub selle tarvis mingisuguse välise meetodi. Ka mina usun inimese iseenda tervendamise võimesse, küsimus on ainult selles, millise meetodi ma valin. Erinevad religioonid on lihtsalt erinevad meetodid enda tervendamiseks (mees, 26).

Kolmandaks võimaluseks on tuginemine oma kogemusele. Tõesti, individuaalse religioossusega inimesed on tihti otsivad ja otsingute eesmärk on hankida elamusi, mis aitavad religioosset arusaamu kinnitada (nt imed), aga ka kogemusi, mis võimaldaksid usku rakendada ehk siis oskusi nt vaimsete võimete arendamiseks või suhteprobleemide lahendamiseks vms. Individuaalse religioossuse teostamine ongi suure osas isikliku kogemuse põhine, millest uues vaimsuses räägitakse kasvamise, õppimise, arengu, kulgemise jms. terminites. Üksteist tunnustatakse ja julgustatakse jagama seda, mida on kogetud või praktiseeritud. Toon paar näidet, millest esimene pärineb religioosete elulugude seast ja teine juba viidatud Kelly Besecke artiklist:

Need on erinevad mängud, mis arendavad inimeses tundlikkust. Tundlikkust tajuda, tajuda asju, mille olemasolust enne võib-olla mingit teadmist polnud. Mängud, mis kasvatavad inimeses teadlikkust, psühholoogilist teadlikkust iseenda kohta. Omaenda olemusest, omaenda iseloomust ja käitumisest, suhtlemisviisidest, elamisstrateegiatest. Mängud, mis on mõeldud nagu vabasta-

³⁶ Kelly Besecke, „Speaking of Meaning in Modernity: Reflexive Spirituality as a Cultural Resource”. – *Sociology of Religion* 2001, 62:3.

miseks. [...] sa saad kohutavalt huvitavaid elamusi (mees, 27). Kõikide religioosete traditsioonide tuumaks on müstiline kogemus, ühtsuse kogemus, üksolemine jumalaga. See kogemus on mõeldud kõikidele meile, kõikidele inimestele. Me kõik oleme müstikud, see on meie loomuses. Ära usu ainult mu sõnu. See pole usu, vaid kogemuse küsimus. Sest vaata, müstitsism on palju empiirilisem kui teadus. Sa omandad totaalse vaate ja see on sinu otsene kogemus. Palve, meditatsioon, jooga, tai chi, need kõik on virgumiseks (mees.)

Kelly Besecke on nimetanud seda kogemuse teed müstitsismiks ja väidab, et selle tähtsus on kasvanud koos teaduse omaga, milles empiirilisel vaatlusel ja eksperimendil on väga suur roll teadmiste hankimisel ja nende kehtimisel. Teadmine, mis on saadud kogemuse kaudu, on oluline nii teaduses kui ka individuaalses religioossuses.³⁷

Neljandaks usutavuse loomise võtteks on viidete otsimine oma arvamuste, vaadete, tõe või mingi ebamäärase, kuid olulise tunde (nt et jumal on olemas) kinnituseks. Selleks pööratakse erinevate allikate juurde, nt maailmausundite pühakirjade, populaarsete vaimsete õpetajate kirjutiste, filosoofiatekstide jms. poole. Sellises tegevuses sünnibki sünkretism. Või otsitakse lihtsalt teiste inimeste tuge, et kontrollida oma kogemusi ja mõtteid teiste peal ning ühtlustada neid endale oluliste inimeste arvamustega, sest lõppude lõpuks on ju enamikule siiski tähtis, et nad oleksid koos oma individuaalse religioossusega tõsiselt võetavad ja usaldusväärsed teiste inimestele. Selline kontroll ja jagamine teebki individuaalsest religioossusest lõppude lõpuks ka kollektiivse nähtuse. Kelly Besecke on seda tegevust nimetanud pluralismiks ja toonud paralleele teaduslikus töös kasutatava viitamise autoriteetidele ja teistele uurimustele omaenese seisukohtade ülesehitamisel akadeemilise argumenteerimise käigus.³⁸

Lõpuks toob Kelly Besecke välja refleksiivsuse, st et inimene on võimeline ennast ja oma usku kõrvalt vaatama ja hindama ning vajaduse korral ka revideerima.³⁹ Toon näite ühest mõtisklusest omaenda usu üle välitööde kogust:

Ma küll usun, et mu vaated on sobivad rohkem idamaade religioonidega. Aga ma olen eestlane, sündinud ikkagi suhteliselt kristlikku maailma. Meie haridussüsteem on sügavalt vasakut ajupoolkera toetav – lineaarne mõtlemine, arvutamine, ma ütleks kasumimarginaali poole püüdlemine, seda mitte halvas mõttes, aga hinnatakse puht sellist kalkuleerivat maailmavaadet. Minu eesmärk on lihtsalt harida ja treenida ka seda paremat ajupoolt,

³⁷ Kelly Besecke, „Speaking of Meaning in Modernity: Reflexive Spirituality as a Cultural Resource”. – *Sociology of Religion* 2001, 62:3

³⁸ Samas.

³⁹ Samas.

olla vastuvõtlik sellistele madalamatele lainetele. Kui see läheb mõne idamaise filosoofiaga kokku, siis las see olla nii, aga ma arvan, et tingimata ei pea kedagi järgima, et endas rahulolu leida (mees, 26).

Ideede ja praktikate valikul lähtutakse niisiis pigem sellest, mis tundub millegipärast tõsi ja mida on kinnitanud omaenese kogemuse autoriteet, mitte sellest, mis tundub lihtsalt meeldiv. Usu usutavaks tegemisel on kasutusel võtted, millega ühest küljest mõtestatakse maailma enda ümber religiooselt, ent teisest küljest välditakse vastuollu minemist ratsionaalse mõtteviisiga.

Siit siis küsimus: kellel ja kuidas aitab tänapäeva kirik töekogemust kinnitada? See pole retooriline küsimus, mille varjul on vastus, et mitte kellelgi. Kohe kindlasti on neid, kellel kirik seda teha aitab, nt jumalateenistustel ja koguduse-elus osalevatel kristlastel. Kuid neid jääb aina vähemaks. Ja võib edasi küsida: mis huvi on kirikul kinnitada kellegi sõltumatut või kirikusse üldse mitte puutuvat töekogemust? Või kas on neid, kes otsivad kirikust kinnitust oma töekogemusele? Küllap on neidki. Kas nad leiavad? Kui tegemist on individuaalse religioosusega, milles kristlusel pole mingit osa, siis enamasti – arusaadavatel põhjustel muidugi – ei leia.

Seega võiks traditsiooniliste uskumuste tutvustamisel rakendada samu võtteid, mida individuaalse religioosusega inimesed isegi kasutavad oma religiooni kujundades ning millest äsja juttu oli. Ja kindlasti peaks kristliku sõnumi edasiandmisel arvestama siinset kohalikku konteksti ja arendama dialoogi või diskussiooni levinumate mõttesuundadega (eriti rahvusluse, sekularismi ja uue vaimsusega).

4. Identiteediotsing

Usu otsing on ühteaegu ka identiteediotsing, sest nii globaliseerumine kui ka individualiseerumine ise on kaasa toonud identiteedi probleeme. Globaliseerumise tõttu pole eri kultuuride, rahvuste ja religioonide piirid enam seal, kus need olid varem, ning enesemääratlus endistel alustel on raskendatud. Individualiseerumine on pannud kahtluse alla ja nõrgendanud kriteeriume, mille alusel moodustus minevikus „meie”, ühtekuuluvustunne, mis on samuti oluline komponent enesemääratluse kujundamisel.

Üksikinimese tasandil pakub ühiskonna killustumine erinevateks eluvaldkondadeks inimestele kahtlemata rohkem valiku- ja tegevusvabadust, kuid samas on see hakanud hajutama inimese personaalset terviklikkust. See on tekitanud segadust ning võib tõdeda, et süveneva individualiseerumise taustal on paradoksaalsel kombel üha raskem vastata küsimusele, kes ma olen ja kuhu ma kuulun. Ühiskonna erinevatele eluvaldkondadele vastavate rollide (lapsevanem, abikaasa, mõne elukutse esindaja, patsient, tarbija, valija, mõne

maailmavaate esindaja jne), mis küll soodustavad inimeste täielikku kaasamist ühiskondlikku ellu,⁴⁰ ühendamine terviklikuks minaks on muutunud üha keerulisemaks.⁴¹ Kiirete muutuste tõttu pole inimestel kerge aru saada, mis toimub, näha pidevust tuleviku ja mineviku vahel, ning sellest lähtuvalt on raskem ka kujundada ühtset vaadet iseendast ja teada, kuidas peaks käituma. Seetõttu räägitaksegi identiteedikriisist, sest erinevad eluvaldkonnad võivad tõugata inimesi eri suundades, esitades vastukäivaid nõudmisi, mis raskendavad ja häirivad identiteedi kujundamist.⁴² Nõnda on kujunenud olukord, kus üksikinimene muutub küll üha tähtsamaks, kuid samal ajal on teda aina keerulisem hõlmata tervikliku mina mõistega. Olukord on segane ja väsitav. Sellega rahul olla pole võimalik, sest inimene ise võib tunda end tähtsusetu ja ebavajalikuna. Olulised pole mitte üksnes tegevused ja kogemused, mida tänane maailm küllaga pakub, vaid ka nende terviklik mõtestamine, mis osutub, nagu näha, keeruliseks.

Tulles nüüd individuaalse religioossuse juurde, mis ise on kirjeldatud protsessi tulemus, siis paradoksaalsel kombel on see ka lahendus, kui silmas pidada uut vaimsust, mis ei piirne üksnes religiooniga, vaid on end sisse seadnud ka muude eluvaldkondade äärealadele, nimetada võiks kindlasti meditsiini, teadust, haridust, sporti, meediat, kunsti, muusikat, ning on seetõttu võimeline ühendama need tervikliku mõtestatuse abil, esialgu, tõsi küll, ainult üksikini-mese tasandil.

Teine võimalus on ühendada individuaalne religioossus traditsiooniliste kollektiivsete identiteetidega, sest lisaks isikliku elu mõtestamisele ja probleemidega hakkamasaamisele, mis on individuaalse religioossuse osa, vajavad inimesed ka kuulumist mõne suurema koosluse hulka, vajavad meie-tunnet ning paljudel juhtudel identifitseeritakse end oma rahvusega. Rahvuse ja religiooni seoste juurest jõuame tähelepanu vääri nähtuseni: kuigi individuaalse religioossusega inimesed kannavad tihti institutsionaliseeritud religioonile vastandumise ideed, võib nende inimeste hulk erinevates sotsiaalkultuurilistes keskkondades suuresti erineda. Näiteid ei pea kaugelt otsima. Venekelse elanikkonna esindajad suhtuvad tunduvalt suurema poolehoiuga kristlusesse kui eestlased, kuid sealjuures on nende individuaalset religioossust iseloomustavad arvud eestlaste omadega võrreldes sama suured. Seega usu individuaalsete vormide levik ei pruugi tähendada tingimata traditsioonilise kristluse samaaegset vähenemist.

Mängu tulevad kultuurilised tegurid. Õigeusk aitab venelastel kinnitada rahvuslikku identiteeti, see on teada tõsiasi. Kogu Euroopa ulatuses võib tähele panna seda, et kristluse, kirikute olukord on parem neis maades, kus see on seotud rahvusliku identiteediga või on koguni selle alus, nagu Poolas ja Iirimaa.

⁴⁰ Detlef Pollack, „Individualisierung statt Säkularisierung“. – Religiöse Individualisierung oder Säkularisierung, Karl Gabriel (hrsg.), Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 1996.

⁴¹ Jorge Larraín, „Cultural Identity, Globalization and History“. – Ideology and Cultural Identity, Cambridge, 1994.

⁴² Peter Beyer, Religion and Globalization. New Dehli: SAGE Publications, 1994; Michael Krüggeler, „Religiöse Individualisierung als Forschungsthema“. – Individualisierung oder Säkularisierung, Karl Gabriel (hrsg.). Gütersloh: Chr. Kaiser/Gütersloher Verlagshaus, 1996.

Ameerikas, kus pole rahvuslust sellisel kujul nagu Euroopas, täidab konservatiivne, võiks öelda isegi fundamentalistlik kristlus sama funktsiooni – see toetab ja kinnitab sellist ameerikalikku identiteeti, mis põhineb usul, sealt ka selle tugevuse põhjused Ameerikas. Ikka ja jälle on haaratud selle järele, olgu siis sooviks vastanduda katoliiklikele sisserändajatele, euroopalikele mõttevooludele (liberaalne, ajalooline piiblitõlgendus, darvinism jms, mis arvati olevat Vana Maaailma languse, inimväärikuse kadumise ja kahe maailmasõja põhjuseks), kommunistidele või islamistidele.

Kristlik fundamentalism pole Euroopas massilises ulatuses aga levinud, sest siin ei kinnita ta õieti kellegi juuri ega identiteeti. Seetõttu on ka ilmselt Eestis asjatu loota, et konservatiivne kristlus rahvast kirikusse kokku tooks. Samas on kristlusel ja rahvuslusel Eesti ajaloos olnud oma vaieldamatu ühisosa, mida kristliku rahvakultuurina on viimasel ajal teadvustama asunud. Seni pole aga jõutud sidusa jõulise narratiivini, mis oleks avalikkuses läbi löönud.

Seda, et religiooselt mõtestatud rahvusluse järele on vajadus olemas, näitab maausu kerkimine avalikule areenile 1995. aastal ja sellesse sõbralikult suhtuvate inimeste märkimisväärse hulga olemasolu tänaseks.

	Kristluse	Maausku
Sõbralikku suhtumist väljendanute arv	47% eestlastest	37% eestlastest
Seisukohta „see on minu rahva usk“ väljendanute arv	9% eestlastest (see on minu lähedaste, rahva usk)	19% eestlastest (eestlased on maausku, see on esivanemate usk)
Seisukohta „see on minu usk“ väljendanute arv	6% eestlastest	<i>kategooriat põlnud välja toodud</i>

Tabel 1

„Kuidas Te suhtute maausku ja taarausku?“⁴³ ja „Kuidas Te suhtute kristlusesse?“⁴⁴ Kristlusesse ja maausku suhtumise võrdlus eestlaste seas (%); kasutatud on vastajate poolt tehtud lisandusi.⁴⁵

19% eestlastest arvas, et maausk on meie põline, esivanemate usk, mis viitab sellele, et nad mõistavad seda rahva juurte ja identiteedi ühe osana. Maausku võib seega eestlaste kultuuri kontekstis pidada religioosseks, rahvuslikul pinnal sündinud fundamentalismiks. Selline seisukoht on mitmel korral hämmastust tekitanud, mistõttu seda tuleb siinkohal lähemalt seletada. Tavaliselt arvatakse, et fundamentalism tähendab iidsete traditsioonide esindamist ning väites, et maausk on uususund, küsitakse, kuidas saab see olla siis fundamentalism. Ent fundamentalism ise ongi uus nähtus, mis vastandudes eelkõige modernismile,

⁴³ EEU 2010, küsimus K57.

⁴⁴ EEU 2010, küsimus K61.

⁴⁵ EEU 2010, küsimused K58 ja K62: „Palun põhjendage oma hinnangut.“

teeb traditsioonides valiku ja tõstab selle valiku siis kilbile, eesmärgiks enamasti põlisena esitatud identiteedi säilitamine ja võõrana märgistatud mõjude ja muutuste vastu võitlemine. Just seda võib kohata ka maausuliste juures. Nad ammutavad suure osa oma ideedest, kommetest ja praktikatest rahvapärимusest, ent ei tunnista seda sugugi tervikuna omaks, vaid teevad sellest valiku vastavalt oma arusaamadele põlisest ja õigest ning jätavad kõrvale kõik, mille kohta võib arvata, et see on võõrast päritolu (sh kristluse). Mainisin, et maausk on rahvuslik religioon. Kindlasti tekitab see segadust neis, kes teavad, et maausulised ise väldivad rahvusluse ideed, mis kuulub modernistlikku, meil sakslaste algatatud projekti. Ent rahvuslik on maausk selle pärast, et nendegi põhinarratiivi moodustab rahvuslik müüt, mis räägib eestlaste sajanditepikkusest võitlusest võõrvallutajatega, kelle ideoloogilise relva ja rahva allutamise vahendina nähakse kristlust ning just selle tõttu leiab maausk ka mõistmist ja vastuvõttu rahva hulgas, sest see lugu kuulub enesestmõistetavuste kilda, nii on siin harjumuspärane mõelda. Fundamentalismi võib seega kirjeldada maailma-vaatena (see ei esine eraldiseisva usundina), mis tõstab esile põlisena mõistetud usu eripärased olemuslikud tõesed ja rakendab neid tõsimeeles tänapäevale. Fundamentalismi all ei tule niisiis mõista lihtsalt vanu tõdesid, vaid nende uuesti kinnitamist ebakindlas, identiteeti ohustavas olukorras. Fundamentalismi üheks tunnuseks on ühiskondlik-poliitiline aktiivsus, mis on kindlasti iseloomulik ka maausulistele. Ja mis veelgi tähtsam tähele panna, maausk elab suurepäraselt sümbioosis individuaalse religioossusega, st et iga inimese maausk on tema enda kujundada ja isikupäraselt kogeda, nt lisaks kohalikule hiele võib igäühel olla oma koduõe püha puu või omaenda isiklikud praktikad, mis on kasutusel üksnes pereringis vms.

Lõpetuseks tuleb tunnustada, et kirjeldatud, käimasolev protsess on algusjärgus, selle kõiki pöörded ja suundumisi pole võimalik ette näha. Pidades silmas individuaalse religioossuse kollektiivset külge – seda, et suurem osa selle uskumusi ja praktikaid on ümbritsevast kultuurist pärit, ning seda, et isiklikud kogemused on jagatud teistega –, peaks kindlasti järele mõtlema, kuidas seda fenomeni nimetada, kui suurel määral ja mis mõttes on individuaalne religioon üldise individuaalne. Kuidas haakub see domineerivate või alles jõudu koguvate mõttesuundadega ühiskonnas? Kuidas see ise neid moodustab? Mida toob see kaasa traditsioonilistele usueluvormidele?

5. Kokkuvõte

Mõistega „individuaalne religioossus” tähistatakse eelkõige üksikinimeste usu eripärasust, tahetakse viidata sellele, et usk on individi erinev. Kuid erinev on see siiski teatud piirides, sest uskumused ja praktikad pole enamasti välja mõeldud, vaid pärit ikkagi ümbritsevast sotsiaalkultuurilisest keskkonnast. Kaks suuremat allikat Eestis, mis individuaalset religioossust toidavad, on kristlus

ja uus vaimsus. Individuaalse religioossuse põhiliseks tunnuseks võib pidada selle sõltumatust institutsioonide ettekirjutustest ja kontrollist. Üksikinimene otsustab ise, mis tema jaoks on tõde ja mis mitte. Eestis on individuaalne religioossus kasvutendentsis. 2010. aastal nõustus 31% elanikest väitega, et „ma ei pea ennast usklikuks, kuid mul on suur huvi erinevate religioonide, meditatsiooni, vaimsete otsingute ja spirituaalsete tegevuste vastu”, ja 41%, et „ma ei poolda ühtegi religiooni ega kirikut, mul on oma usk”. Individuaalne usk kohandatakse sobivaks juba olemasolevate teadmistega elust ja maailmast ning muudetakse seeläbi usutavaks. Religioosne otsing on tihti ka identiteediotsing. Individuaalse usu abil saab erinevad sotsiaalsed minad ja rollid siduda üheks tervikuks. Samuti on võimalik selle sidumine ka suuremate meie-koosluste, nagu nt rahvusega. Millised muutused religiooni valdkonnas edaspidi aset leiavad ja milline osa on neis individuaalsel religioossusel, näitab tulevik.